

Հայ-թուրքական սահմանի բացման հեռանկարները և ժամանակակից ռազմավարական միտումները Հարավային Կովկասում

Հետխորհրդային ժամանակաշրջանում թերևս առաջին անգամ տարածաշրջանում հնարավոր է այնպիսի անշրջելի զարգացումների սկզբնավորում, որոնց հետևանքով Հարավային Կովկասի բաժանումը անխուսափելի կդառնա: Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի տնտեսական և կոմունիկացիոն կապերի շեշտակի և առարկայական ընդլայնումն ու խորացումը հավանական է դարձնում նման սցենարով տարածաշրջանային զարգացման ընթացքը: Դրան են միտված թուրքական դիվանագիտության վերջին շրջանի գործնական քայլերը: Մա էական մարտահրավեր է ներկայացնում ամերիկյան, ռուսական, եվրոպական՝ յուրաքանչյուրի համար իր գերակայության, ազդեցության կամ հովանու տակ միասնական/ինտեգրված Հարավային Կովկաս ստեղծելու ոչ այնքան նոր կոնցեպտին:

Այս միտումները՝ ծրագրային տեսքով առաջին անգամ ի հայտ եկան 1999թ.-ին, սակայն Թուրքիան, այն ժամանակ, դրանց գոծնական ընթացք տալու համար չէր տիրապետում բավարար ռեսուրսների. այդ կարգի տարածաշրջանային համադրույթի ձևավորմանը դեմ էին ԱՄՆ-ը և Եվրոմիությունը: Ավելին, ըստ երևույթի, 2003թ. Վրաստանում Մ. Սահակաշվիլու իշխանության գալուց հետո, Հարավային Կովկասի բաժանման «նախաձեռնությունը» ներկայացվել էր նաև վրացական իշխանություններին, բայց «ընթացք» չէր ստացել: Քաղաքական-ռազմավարական առումով՝ տարածաշրջանի բաժանման գործընթացը կտրուկ արագացավ ռուս-վրացական հարաբերությունների վատթարացումից հետո, երբ փակվեց սահմանը, իսկ Ռուսաստանը էմբարգո մտցրեց Վրաստանի դեմ, իսկ վերջինը ստիպված էր եներգետիկ օգնություն խնդրել հարևան Ադրբեջանից և Թուրքիայից:

Ըստ էության, այն ինչ այսօր տեղի է ունենում տարածաշրջանում, միտված է ոչ ֆորմալ իրողությունների ինստիտուցիոնալիզացմանը. Ադրբեջանն ու Վրաստանը՝ Թուրքիայի անմիջական մասնակցությամբ ձգտելու են էլ ավելի սերտաճած միություն ստեղծել՝ կողմնորոշված դեպի արևմտյան կառույցներ, մինչդեռ Հայաստանը մնում է Ռուսաստանի ռազմավարական ազդեցության ծիրում:

Ռուս-թուրքական հարաբերությունները վերջին ժամանակափուլում հակասական միտումներ են դրսևորում. տարածաշրջանային որոշ հարցերի շուրջ ակնհայտ էր երկու երկրների շահերի մարտավարական համընկնումը (օրինակ՝ Սև ծովի ավազանում ամերիկյան ռազմածովային ներկայության ընդլայնման դեմ ուղղված դիվանագիտական քայլերը, իրանական պրոբլեմը ոչ ուժային միջոցներով կարգավորելու գերակայությունը, տնտեսական և, մասնավորապես, էներգետիկ համագործակցության ներկայիս մեծ ծավալները և հետագա խթանման հեռանկարները և այլն):

Սակայն, միևնույն ժամանակ, վերջին շրջանում հարաբերականորեն բյուրեղացել են ռազմավարական բովանդակություն կրող մի շարք հակասություններ: Հատկապես, ՌԴ-ն բավականաչափ հստակ ու կարծր-բացասական դիրքորոշում ունի Թուրքիայի վերջին նախաձեռնությունների նկատմամբ, որոնք ուղղված են ռեգիոնալ այլանս ստեղծելուն: Մոսկվայի դժգոհության առարկան է դարձել նաև Թուրքիայի կողմից Մոնտրյոի (1936թ.) պայմանագրի դրույթների խախտումը, ձգտումը առարկայորեն ներգրավելու Ղազախստանը Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նախագծի մեջ: Ընդհանրապես Ռուսաստանը անհանգստացած է Թուրքիայի հավակնություններով՝ վերածվել Ռուսաստանը շրջանցող էներգակիրների տեղափոխման հիմնական այլընտրանքային ճանապարհ, ինչը կրեմլյան վերլուծաբանները մեկնաբանում են որպես ՌԴ-ին սպառնացող իրական վտանգ:

Ռուսաստանյան հակաքայլերի շարքում է Բուրգաս-Ալեքսանդրապոլիս նավթամուղի կառուցման մասին համաձայնության ստորագրումը Բուլղարիայի ու Հունաստանի հետ, Եվրոպայում սովորական սպառազինությունների մասին պայմանագրի դրույթների կատարման ժամանակավոր դադարեցումը, Հայաստանում ՌԴ ներկայության ուժեղացումը:

Նման համատեքստում՝ հայ-թուրքական սահմանի բացումը քիչ հավանական է դառնում. նախ՝ սահմանի բացումը դիտարկվում է ավելի լայն տարածաշրջանային համադրույթի պրիզմայի միջով, ինչը ենթադրում է ավելի լայն բնույթի քաղաքական նախադրյալների ամբողջություն, բայց ոչ զուտ տեխնիկական հաշվարկների մի համալիր:

Այս իմաստով, թյուր է այն կարծիքը, թե սահմանի բացումը որպես այդպիսին ուղղակի սպառնալիք է ներկայացնում ՌԴ շահերի համար (առավել ևս՝ հայկական

երկաթուղին ՌԴ կոնցեսիոն դեկավարմանը հանձնելու պարագայում). սահմանի բաց լինելու դեպքում էլ ՌԴ սահմանապահ ուժերը կշարունակեն տանել իրենց ծառայությունն այստեղ: Նշանակալի փոփոխություններ կարող են լինել միայն այն ժամանակ, երբ հայ-թուրքական սահմանի բացման հետ մեկտեղ բացվի նաև հայ-ադրբեջանական սահմանը: Նման կարգի ծավալուն ծրագրի իրականացման վրա այժմ տարածաշրջանում աշխատում է միայն մեկ տերություն՝ ԱՄՆ-ը:

Ընդհանուր առմամբ՝ ամերիկյան ռազմավարությանը Հարավային Կովկասում տիպական է որոշակի սխեմատիկ հաշվարկների գերակայությունը. դատելով վերջին տարիների փորձից՝ ամերիկյան ռազմավարները ջանում են որոշակի գործողությունների/նախաձեռնությունների միջոցով գործնականցնել տարածաշրջանային համալիր զարգացման բանաձևը (դարաբաղյան հակամարտության կարգավորում, հայ-թուրքական սահմանի բացում, էներգակիրների անխափան տեղափոխում, տարածաշրջանում ՌԴ ներկայության սահմանափակում և այլն):

Դա ոչ միշտ է նրանց հաջողվում, ինչի առարկայական ապացույցներից մեկը՝ Կարս-Ախալքալակ երկաթգծի շինարարության մասին պայմանագրի ստորագրումն էր՝ ԱՄՆ-ի բացահայտ ընդդիմության պայմաններում: Ակնհայտ է, որ Թուրքիայի ու, որոշ իմաստով, Ռուսաստանի (միմյանց հակասող նախապայմաններով) նկրտումները ինստուցիոնալիզացնել ներկայիս status quo-ն հակասում են տարածաշրջանի ապագայի վերաբերյալ ամերիկյան պատկերացումներին: Այս առումով, ներկա փուլում, Թուրքիային քիչ են հետաքրքրում դարաբաղյան հակամարտությունը կամ հայ-թուրքական սահմանի բացումը. թուրքական քաղաքականության համար միակ «գլոբալ» հիմնահարցը՝ ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործընթացն է:

Միացյալ Նահանգների քաղաքական իստաբլիշմենթում այժմ մի քանի խմբեր են ձևավորվել, որոնց դիրքորոշումը Թուրքիայի նկատմամբ որոշակիորեն տարբերվում են միմյանցից: Վերջերս Վաշինգտոնում քննարկումներ ծավալվեցին, որոնց նախաձեռնողը ԱՄՆ-ը պետդեպարտամենտի փոխքարտուղար Ն.Բերնսն էր: Ըստ այս ֆրակցիայի ներկայացուցիչների՝ պետքարտուղարությունը իր վրա պետք է վերցնի նաև հայ-թուրքական սահմանի բացման գործառույթը, ինչն, ըստ նրանց, բխում է ամերիկյան տարածաշրջանային շահերից: (Պետդեպարտամենտի տվյալներով փակ սահմանների պարագայում Հայաստանը կորցնում է մոտ \$300-400 մլն. դ. տարեկան):

Երկրորդ խմբի գլխավոր առաջնորդ ՄԱԿ-ում ԱՄՆ-ի նախկին դեսպան Ջ.Նեգրոպոնտեի կարծիքով՝ այժմ Միացյալ Նահանգները պետք է կենտրոնանան ներթուրքական խնդիրների կարգավորման վրա, մինչդեռ սահմանի բացումն առանձնակի լուրջ արդյունքներ չի բերի:

Երրորդ «ուղղությունը» հարաբերականորեն ավելի սպասողական կեցվածք է բռնել (ԱՄՆ ազգային անվտանգության գծով խորհրդական Ս.Շեդլի)՝ առաջարկելով սպասել դեպքերի զարգացմանը, թեև դրական է գնահատում Ն.Բերնսի նախաձեռնությունը:

Ընդհանուր առմամբ՝ Պենտագոնում նույնպես այժմ շատ չեն կարևորում հայ-թուրքական սահմանի բացումը, քանի դեռ լուրջ պրոբլեմներ են առաջացել Թուրքիայի հետ՝ կապված իրաքյան Քուրդիստանում թուրքական բանակի գործողությունների հետ: Հայտնի է, օրինակ, որ պետքարտուղարության հետ փոխհամաձայնեցված՝ ամերիկյան զեներալ Ռոլսթենը հրահանգ է ստացել Քրդական աշխատավորական կուսակցության ապստամբների գործունեությունը ճնշել Քիրքուկում, միաժամանակ թույլ չտալով թուրքերին կռվել մյուս քրդական ստորաբաժանումների դեմ և սահմանափակելով նրանց գործողությունների ոլորտը:

Ցանկացած պարագայում, ուղղակի, թե միջնորդավորված ձևով, ամերիկյան ռազմա-քաղաքական ղեկավարությունը հայ-թուրքական սահմանի բացումը դիտարկում է Թուրքիայի ավելի լայն տարածաշրջանային համապատկերի մեջ, մինչդեռ Հայաստանի դերակատարությունը, ըստ Պենտագոնի, կարևորվում է Իրանի դեմ ուղղված նպատակների ծիրում:

Հատկանշական է սակայն այն, որ առայժմ ձեռնպահ մնալով հայ-թուրքական սահմանի բացման հետ կապված կոնկրետ քայլերի դիմելուց, ամերիկյան կողմը նպատակահարմար է համարում հայ-թուրքական էներգետիկ համագործության ծրագրերի սկզբնավորումը. օրինակ, դեռ մի քանի տարի առաջ Ա. Չուբայսի կողմից առաջարկված գաղափարը, որով նախատեսվում էր սինխրոնիզացնել/միավորել տարածաշրջանի էլցանցերը, այժմ քննարկման լուրջ առարկա է դարձել:

*

*

*

Հայ-թուրքական հարաբերությունների կայացման մեխանիզմներից մեկը սահմանի բացումն է, որը մեր հասարակական գիտակցության մեջ ոչ միանշանակ է ընդունվում: Առայժ ակնհայտ չէ, թե որքանով է հայ հասարակությունը պատրաստ Թուրքիայի հետ մշակութային, հասարակական, տնտեսական և քաղաքական նորմալ հարաբերություններ ունենալու: Ներկայումս, ըստ էության, սահմանը ապրանքաշրջանառության համար բաց է, իսկ ապրանքաշրջանառությունը հասնում է 80-100 միլիոնի:

Քանի դեռ տարածաշրջանային զարգացման վեկտորները չեն ձևավորել միասնական համապատկեր, որտեղ հստակ կլինեն բոլոր խոշոր ուժերի շահերը, թուրքական դիվանագիտությունը կշարունակի խաղարկել Հայաստանին ներկայացվող նախապայմանները: Ներկայումս թուրքական դեկավար վերնախավում կան երկու խմբավորումներ, որոնց դիրքորոշումները հայ-թուրքական սահմանի բացման վերաբերյալ որոշակիորեն տարբերվում են միմյանցից:

Էրդողանի դիրքերի թուլացմամբ ուժեղանում է սահմանի բացման կողմնակիցների դիրքերը, քանի որ դրանց հիմնական ձգտումն է ավելի ներդաշնակ դարձնել ամերիկացիների հետ իրենց հարաբերությունները, ինչը նշանակում է, որ Անկարան ստիպված է լինելու գնալ որոշակի զիջումների, որոնցից է, թերևս, հայ-թուրքական սահմանի բացումը:

Սահմանի բացման պարագայում չի բացառվում, որ ավելի առարկայական քննարկման թեմա կդառնա նաև աբխազական երկաթգծի վերաշահագործումը: Ցանկացած պարագայում աբխազական երկաթգիծը ունենալու է սահմանափակ տարողունակություն (Վրաստանի երկաթգիծը երբեք բեռնային չի եղել, իսկ Սովետական միության ժամանակ բեռները տեղափոխվել են ադրբեջանական երկաթուղով): Թուրքերի համար աբխազական գիծը շահավետ է միայն դեպի Ռուսաստան արտահանելու պարագայում (ռուսական վագոնները չեն կարող գնալ մինչև Միջերկրական ծով և դրանք պետք է փոխարինել եվրոպականներով, քանի որ Վանից այն կողմ թունելները նեղ են):

Հարկ է նշել, որ ՀՀ շահերի տեսակետից սահմանի բացումը իր կարևորությամբ զիջում է հայ-թուրքական հարաբերությունների նորմալացմանը և դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատմանը: